

თედო დუნდუა, აპოლონ თაბუაშვილი

„გურჯისტანის ვილაიეთი“ და ბატონყმობის გაუქმება სამხრეთ და სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში

აგროინდუსტრიული პროფილი, ურბანული პრიორიტეტები, ათეულობით მილიონი მოსახლე, მანუფაქტურები, დაქირავებული შრომა, ბაზრები, აკვედუკები, საერთაშორისო ვაჭრობა, ბატონყმური რიგის და წოდებრიობის არარსებობა, სულთნის ძალაუფლების არამემკვიდრეობითი ხასიათი XVII საუკუნინიდან, ბიზანტიური სტილი არქიტექტურაში, კონტროლი შავიზღვისპირეთსა და აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთზე – ყოველივე ზემოაღნიშნული ოსმალეთის იმპერიის ბიზანტიური მემკვიდრეობაა.¹

კიდევ ერთი სიმპტომატური ბიზანტინიზმია ოსმალურ მეტროპოლისში (რუმელია, ანატოლია) – აგრარული სექტორის მართვის სახელმწიფო სოციალისტური პრინციპი, ბევრად უფრო მოწესრიგებული და პერმანენტული სახით, ვიდრე ეს ადრე იყო.² მიწების ფონდი სახელმწიფო საკუთრებაა. მისი კულტივაციის პროცესი ცენტრალიზებულია. ფასები სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტზე, საბაზრო ფასებთან შედარებით, ოდნავ აწეულია სპეციალური სახელმწიფო ედიქტებით ფასების შესახებ. ბიზანტიური დაპირისპირება ინდუსტრიულ ზღვისპირეთსა და ანატოლიის ჰინტერლანდს შორის ინდუსტრიულ და აგრარულ პროდუქტებზე ფასების შეფარდებამ გამოიწვია. ჰეგემონი ზღვისპირეთი აგრარულ სექტორს საბაზროზე უფრო დაბალ ფასებს უწესებდა საბაზრო ურთიერთობებში სახელმწიფოს ჩარევის გზით. ამას შედეგად ანატოლიელების თურქების მხარეზე გადასვლა, გათურქება და ეკონო-

¹ S. Runciman. The Fall of Constantinople 1453. Cambridge University Press. 1965. Reprinted 1996, გვ. 158-159; T. Dundua. The Cyclic Dialectics. Tbilisi. 1996; თ. დუნდუა, ნ. სილაგაძე. ციკლური დიალექტიკა, არქიტექტურა და სტილის კატეგორია. თბ. 1998, გვ. 4; World Cultures. A Global Mosaics. Textbook. New Jersey. 1999, გვ. 578; თ. დუნდუა. სევასტოსები და მართლმადიდებელი სიმახია. დავით აღმაშენებელი და თეოდორე გაბრასი. თბ. 2003, გვ. 8-10; The Black Sea. A History of Interaction. Teaching Pack. Council of Europe. Gyldendal Undervisning. Oslo. 2004, გვ. 86-106; მ. სვანიძე. თურქეთის ისტორია (1299-2000). თბ. 2007, გვ. 196; თ. დუნდუა, ნ. ფიფია. საქართველო და გარე სამყარო – ევროპის „შექმნა“ და ევროპის ინტეგრაციის ისტორიული ფორმები. I. საუნივერსიტეტო სახელმძღვანელო. თბ. 2009, გვ. 142-148.

² მ. სვანიძე. თურქეთის ისტორია (1299-2000), გვ. 139-140.

მიკური სისტემის პოლიტიკური თვალსაზრისით ორად გახლეჩვა მოჰყვა.³ ოს-მალთა დროს კი ფასები ისეა რეგლამენტირებული, რომ ძირითადად სახელმწიფო საკუთრებაში არსებული მიწების ფონდიდან მომდინარე აგრარულ პროდუქტზე ფასი ოდნავ აწეულია საბაზრო ნორმასთან მიმართებით. ამით კონფლიქტი ზღვისპირეთსა და პინტერლანდს შორის მოგვარებულია. დამატებით, სახელმწიფო საკუთრებაში არსებული მანუფაქტურების მრავალრიცხოვნება გვაგვარაუდებინებს, რომ, განსხვავებით ადრეული ეპოქისაგან, ახლა მეტი ყურადღება დაეთმო საწარმოო საშუალებების წარმოებას.

სახელმწიფო სავარგულებზე სასოფლო-სამეურნეო სამუშაოების მენეჯმენტს უმადლესი ადმინისტრაცია ახორციელებდა. ადგილზე კი რამდენიმე ათეულ ან ასეულ ნადელზე (ჩიფთლიქზე) ეკონომიკურ კონტროლს ახორციელებდნენ აქედან უპირატესი შემოსავლის მქონენი, და ამიტომაც, სამხედრო ვალდებულნი. ერთი სიფაჰის (მეომრის) სამეურნეო მეურვეობის ქვეშ მყოფ კონკრეტული შემოსავლის მქონე მიწებს თიმარი ერქვა; უფრო მეტ შემოსავალს ზიამეთი იძლეოდა. თიმარიოტები და ზიამები, მილიციის გარდა, სამოქალაქო-ადმინისტრაციულ სამსახურშიც იღვნენ.⁴ თანამდებობრივი წინსვლის შემთხვევაში თიმარის ნაცვლად ზიამეთი ეძლეოდათ. ასევე ჩვეულებრივი პროცედურა იყო კონკრეტული მიზეზების გამო, თიმარის ან ზიამეთის ჩამორთმევა. მიწას პირადად თავისუფალი რაიათები ამუშავებდნენ. ასეთი იყო ოსმალური აგრარული სისტემა.

ქართული ფეოდალური კონსტიტუცია მონარქიზმის, წოდებრიობის, კერძო საკუთრებისა და ბატონყმური რიგის სინთეზია.⁵ ვიცით, რომ ოსმალობამ სამხრეთ და სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში XVI საუკუნიდან მიწაზე კერძო საკუთრება მოსპო, ის სახასო სისტემამ შეცვალა. ბევრი ფეოდალური სახლი ამის გამო რეგიონს ტოვებს.⁶ დარჩენილები კი ისლამს იღებენ და ახალი სტატუსით თავიანთ ძველ ქვეყანას მართავენ, *de facto* ავტონომიას;⁷ ისე, რომ ეკონომიკურადაც ქართლთან კავშირი არ გაწყვეტილა. ამის საფუძველზე მესხები ენას ინარჩუნებენ. ვინაიდან მესხეთს ისევ ჯაყელები და ხიმშიაშვილები მართავენ, ე.ი. *de facto* წოდებრიობაც შენარჩუნდა. შესაძლოა, *de jure* წოდებრივი კასტა მესხეთის სახასო მიწების კოლექტიური მომხმარებე-

³ S. Runciman. The Fall of Constantinople 1453, გვ. 27; J. J. Norwich. A Short History of Byzantium. Published in Penguin Books. 1998, გვ. 242-243; თ. დუნდუა. სევასტოსები და მართლმადიდებელი სიმახია. დავით აღმაშენებელი და თეოდორე გაბრასი, გვ. 8-10, 17-18.

⁴ S. Runciman. The Fall of Constantinople 1453, გვ. 35; მ. სვანიძე. საქართველო-ოსმალეთის ურთიერთობის ისტორიიდან XVI-XVII სს. თბ. 1971, გვ. 79.

⁵ იხ.: ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნთა კრებული. ტექსტი გამოსცა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო ი. დოლიძემ. თბ. 1963.

⁶ მ. სვანიძე. სამცხე-საათაბაგო XVI საუკუნის მიწურულში. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. IV. თბ. 1973, გვ. 150-155.

⁷ შ. ლომსაძე. სამცხე-საათაბაგო: XVIII ს. შუაწლებიდან XIX ს. შუაწლებამდე. თბ. 1975, გვ. 382-383.

ლი იყო გენეტიურ პერსპექტივაში.

ე.ი. ლოკალური (მესხური) სოციალური კონტრაქტი აბსტრაჰირდა საკანონმდებლო ინიციატივისგან, პრივატული სისტემისგან და, პირობითად, შეინარჩუნა წოდებრიობა. კიდევ ერთი პუნქტი იყო ქართულ ვერბალურ კონსტიტუციაში – კერძოდ, ბატონყმური რიგი. რა შეიძლება ითქვას ამასთან დაკავშირებით?!

კონკრეტული ასპექტით საინტერესო ჰიპოთეზის დედუქციური კონსტრუქცია ასეთია: 1828-1829 წლებში რუსეთის ჯარებმა სამცხე-ჯავახეთი დაიკავეს⁸ და მოსპეს ის ბარიერი, რაც შეიძლება ქართლ-კახეთთან ეკონომიკური ურთიერთობისათვის ხელისშემშლელი ყოფილიყო; 1877-1878 წლებში რუსებმა დაიკავეს ერუშეთი, არტაანი და კოლა, შავშეთი და კლარჯეთი, აჭარა, ორივე ტაო.⁹ 1864-1871 წლებში ქართული ეკონომიკური სისტემის ფარგლებში ყველგან ეტაპობრივად გაუქმდა ბატონყმობა.¹⁰ ახალციხის მაზრა ამ კუთხით არსად იხსენიება. რატომ? ნუთუ ბატონყმობა იქ ვიღაცამ ადრე უკვე გააუქმა?! არც 1877-1878 წლებში შემოერთებულ ტერიტორიებზე გაუქმებით რუსებს ბატონყმობა.

დასკვნა ერთია – XVI-XVII საუკუნეებში მესხეთის დიდ თემში/ გურჯისტანის ვილაიეთში ბატონყმობა ოსმალებმა გააუქმეს. სხვა საკითხია, ეკონომიკური კუთხით რამდენად რენტაბელური შეიძლება ყოფილიყო მმართველი კლასისთვის შემოსავლის და სტიმულის პროცენტული შეკვეცა.

დედუქციური ჰიპოთეზა ინდუქციურადაც უნდა იყოს შემაგრებული. ვნახოთ, როგორი ვითარებაა ასახული თანადროულ დოკუმენტებში.

უპირველეს ყოვლისა, საჭიროა ყურადღება შევაჩეროთ 1595 წლის „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდ დაგთარზე“. მისი საწყისი ნაწილი ეთმობა კანონთა წიგნს, *კანუნ-ნამეს*, სადაც, სხვა საკითხებთან ერთად, საუბარია რაიათის სტატუსზე. *კანუნ-ნამეში* აღნიშნულია: „ . . . უკეთუ ქალი მის მფლობელობაში მყოფ მიწას (ე.ი. მიწის ნაკვეთს, რომელსაც ადრე, ალბათ, ქალის მეუღლე ამუშავებდა – თ. დ., ა. თ.) დაუმუშავებელს და ცარიელს არ დატოვებს და ახალ სახელმწიფო დაგთარში ჩაწერილი [წესების] მიხედვით იხდის ბეჭერესა და გამოსაღებს, მისგან [მიწების] ჩამორთმევა ნება დართული არ არის, და უკეთუ რეადადან კვდება ვინმე და მას მიწა რჩება, [ეს მიწა] შეიღზე გადადის, როგორც სამკვიდრო მფლობელობა (ე.ი. შეიღს შეუძლია მისი დამუშავება – თ. დ., ა. თ.). თუ მას შეიღი არა ჰყავს, მის ძმაზე არ გადადის; თაფუს¹¹ წესებს დაექვემდებარება. მაგრამ თუ მისი ძმა გადაიხდის

⁸ საქართველოს ისტორია. XIX საუკუნე. სახელმძღვანელო ისტორიის ფაკულტეტის სტუდენტებისათვის. თბ. 2004, გვ. 111-113.

⁹ საქართველოს ისტორია. XIX საუკუნე, გვ. 187-191.

¹⁰ საქართველოს ისტორია. XIX საუკუნე, გვ. 149-154.

¹¹ თაფუს წესით მიწის გაცემა ნიშნავდა მიწაზე მომუშავის უმემკვიდროდ გარდაცვალების შემთხვევაში ამ მიწის ახალ მუშაკზე გაცემას გადასახადის გადახდის პირობით. თაფუს წესით სიფაჰები მიწას რაიათებს გადასცემდნენ.

თაფუს იმ გამოსაღებს, რომელსაც სხვა იძლევა, მაშინ [მიწა] სხვას არ გადაცემა. პაპის მიწა მისი შვილის შვილზე არ გადადის“.¹² კანუნ-ნამეს აღნიშნული ნაწილი ერთგვარად გვისაბუთებს, რომ რაიათი მიწაზე არ არის იმ სახით მიმაგრებული, როგორც ეს გვხვდება, თუნდაც, ქართულ ფეოდალურ საზოგადოებაში.

მართალია, კანუნ-ნამეს შემდეგი ნაწილი გაქცეული რაიათების უკან დაბრუნების საკითხს ეხება, მაგრამ აქ სპეციფიკურ მდგომარეობასთან უნდა გვექონდეს საქმე. დოკუმენტში აღნიშნულია: „თუ დავთარში რეგისტრირებული რეადას [ხალხი] დაიფანტება, – დაწესებულია კანონი, რომ ისინი მოყვანილ იქნენ უკანვე და დასახლებულნი თავიანთ ადგილას, ხოლო, უკეთუ ათმა, ან მეტმა წელმა განელო, უკან გადმოსახლება არ შეიძლება; გამოსაღები მათ გადახდებთ საცხოვრებელი ადგილის მიხედვით“.¹³ ჩვენი ვარაუდით, აქ საუბარი უნდა იყოს არა რაიათების პირადი გადაადგილების უფლების შეზღუდვაზე, არამედ ახლად დაპყრობილი ტერიტორიიდან მოსახლეობის მასობრივი გაქცევის პრევენციაზე. ამ მოსაზრებას პირდაპირ ეხმაურება კანუნ-ნამეშივე შეტანილი ის პუნქტი, სადაც აღნიშნულია, რომ ახლად მოსული რაიათი სოფელში დასახლების და სამი წლის ცხოვრების შემდგომ ადგილობრივი თიმარიოტის დაქვემდებარებაში გადადის – „ . . . თუ სხვა რეადადან მოვა ვინმე, რომელიმე სოფელში დასახლება და იცხოვრებს [იქ] 3 წელიწადს ისე, რომ ვინმეზე არ იქნება მიწერილი, ის თიმარის მფლობელის (უფრო ზუსტად, მოსარგებლის, ე.ი. სიფაჰის – თ. დ.) ისეთივე რეადა ხდება, როგორც სხვები. არავის ემინთავან და არც სხვას ვისმე ხელი არ აქვს [ამ საქმეში] და მას ნუ მოსთხოვენ გამოსაღებს იმ მიზეზით რომ ის მოსულიაო. [აქ] საზღვარია [და] ხალხის ჩასახლებაა საჭირო . . .“.¹⁴

ჩილდირის ვილაიეთის (ახალციხის საფაშო) მკვიდრი რაიათები პირადი თავისუფლებით რომ სარგებლობდნენ და მხოლოდ საგადასახადო სისტემაზე, და არა მიწაზე, იყვნენ მიმაგრებულნი, ამ ფაქტს ადასტურებს კანუნ-ნამეს შემდეგი პუნქტები: „რაიდეეთის შვილი არის რაიდეეთი, სანამდის ის სხვას არაა მიწერილი. თუ რეადა თავის სახნაგ-სათესად გამოსადეგ მიწას არ დაამუშავენ და სხვა სიფაჰის მიწის დასამუშავებლად წავა, ამ შემთხვევაში დაკანონებულია ასეთებისაგან ორი ყუშურის აღება [ხსენებული გარემოების] დადასტურების შემდეგ. ხოლო თუ ის თავისი მიწის დამუშავების შემდეგ დაამუშავენ კიდევ სხვა სიფაჰის მიწას, (მაშინ) ორი ყუშურის გადახდა უქმდება.

. . . თუ [ვინმე] გარეშე რაიდეეთი მოვა და თაფუს საფუძველზე სიფაჰის // მიწას დახნავს და დათესავს, მაშინ [დაწესებული] ბეჰრეს გადახდის

¹² გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი. თურქული ტექსტი გამოსცა, თარგმანი, გამოკვლევა და კომენტარები დაურთო ს. ჯიქიაშვილმა. წიგნი II. თბ. 1941, გვ. 1.

¹³ გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი, წ. II, გვ. 1.

¹⁴ გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი, წ. II, გვ. 5-6.

შემდეგ აიღება ორი დონუმი უკეთესი ადგილიდან ერთი ახნა, ხოლო სამი დონუმი უარესი ადგილიდან [აგრეთვე] ერთი ახნა. დონუმი სიგრძითა და სიგანით 40 ნაბიჯი მიწაა, ჩვეულებრივი ნაბიჯით. [ამაზე] მეტი ან ნაკლები არ უნდა იქნეს მიღებული. დაკანონებულია, რომ სახნავ-სათესად გამოსადეგი რეადას ის მიწა, რომელსაც [რეადა] სამ წელიწადს ზედიზედ უმიზეზოდ დაუშუშავენ და ცარიელს დასტოვებს, ჩამოერთვას მას და გადაეცეს სხვას, თავის საფუძველზე.

. . . თუ გარეშე ვინმე მოვა და სიფაჰის თიმარზე გაიზამთრებს, მაშინ, თუ ის ცოლშვილიანია, მას გადახდეს გაზამთრების გამოსაღები – 6 ახნა, ხოლო თუ ის მარტოხელაა, მაგრამ კერა აქვს, მაშინ გადახდეს საკვამლე გამოსაღები – 3 ახნა. // თუ კი ის მიწას დახნავს და დათესავს და მიწის გამოსაღებს გადაიხდის, მაშინ გაზამთრების გამოსაღებს ის აღარ იხდის. მოზამთრეები სამი წლის განმავლობაში იხდიან გაზამთრების გამოსაღებს; ხოლო თუ გაზამთრებაში დააყოვნდებათ 3 წელზე მეტი, მაშინ თავის სიფაჰის უნდა მისცენ გამოსაღები ბენაქი – 18 ახნა. თუ გარეშე რეადა, რომელიც სხვა სიფაჰიზე არაა მიწერილი, მოვა და იცხოვრებს სიფაჰის თიმარზე, მან დაწესებული გამოსაღები უნდა მისცეს თიმარის მფლობელს. სხვას ხელი არა აქვს ამაში . . .“¹⁵

როგორც ვხედავთ, ახალციხის საფაშოს მკვიდრ რაიათებს გადაადგილების და სხვა სიფაჰზე (თიმარიოტზე) მიწერის ანუ ადგილმონაცვლეობის უფლება აქვთ, ხოლო, იმ შემთხვევაში, თუ რაიათი სამი წლის მანძილზე მიწას არ დაამუშავენ, მას ეს მიწა ჩამოერთმევა და, რა თქმა უნდა, ამის შემდგომ ის, საკუთარი სურვილისამებრ, განაგრძობს ცხოვრებას. ყოველივე ეს კი მესხეთში მცხოვრებ ქართველ მიწათმოქმედთა პიროვნულ თავისუფლებაზე მეტყველებს.

მესხეთში მცხოვრები რაიათები სახელმწიფოს (სულთნის) საკუთრებაში მყოფ მიწებს ამუშავენდნენ; აქედან სახელმწიფოს წილი მნიშვნელოვანი იყო (მოსავლის ერთ მეხუთედი – „ხუმსი“), რომელიც ხელფასის სახით ეძლეოდათ სამხედრო პირებს (სიფაჰებს). რაიათები იხდიდნენ სულადობრივ 25 ახნას. სიფაჰები თიმარებისა და ზიამეთების მოსარგებლენი იყვნენ.¹⁶ ახალციხის საფაშოში მცხოვრები რაიათების პიროვნულ თავისუფლებაზე მეტყველებს აგრეთვე 1595 წლის „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთრის“ და 1728 წლის „თბილისის ვილაიეთის დიდი დავთრის“ შედარებაც. 1595 წლის

¹⁵ გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი. წ. II, გვ. 1-2.

¹⁶ ახალციხის საფაშოში და მის მიმდებარე რეგიონებში თიმარები და ზიამეთები, ოსმალეთის რიგითი პროვინციების მსგავსად, არამეკვიდრეობით გაიცემოდა და მხოლოდ სახელმწიფო სამსახურთან იყო დაკავშირებული, რასაც ადასტურებს მრავალი ოსმალური დოკუმენტი. იხ.: ოსმალური ფირმანები და ბერათები სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიისათვის. XVI-XVIII საუკუნეები. თურქული ტექსტი, ქართული თარგმანით, შესავალით, ტერმინოლოგიური ლექსიკონით, ფაქსიმილეებითა და საძიებლებით გამოსაცემად მოამზადა ნ. შენგელიამ. თბ. 2011.

დავთარში რაიათები მიწერილნი არიან იმ ადმინისტრაციულ ერთეულზე, სადაც მიწას ამუშავებენ. აქ არსად ჩანს მათი პიროვნული დამოკიდებულება. ასე მაგ., „სოფელი შურდო ექვემდებარება მზვარეს [რ-ნს]. იორდანეს შვილიშვილი, მერეპ[ა] ძე მისი . . .“.¹⁷ რაც შეეხება 1728 წლის „თბილისის ვილაიეთის დიდ დავთარს“, აქ განსხვავებული მდგომარეობაა – ოსმალები ამ შემთხვევაში ქართულ ფეოდალურ სისტემას არ შეხებიან და, შესაბამისად, დავთარში რაიათები შეყვანილია თავიანთ მებატონეებთან ერთად. მაგ. – „სოფელი ახმაჯი ექვემდებარება ამილახვარს. დათუნა ძე დიმიტრისი . . . ჭალა ამილახვრის შვილის გივის მფლობელობაში, ექვემდებარება სსენებულს . . .“.¹⁸

აღსანიშნავია, რომ მესხეთის ზოგიერთ ნაწილში ოსმალების ხელისუფლებამ რიგი სანჯაყებისა იურთლუკისა და ოჯაკლიკის წესით გასცა, რაც ჩილდირის ვილაიეთში თითქოს მიწის მემკვიდრეობით საკუთრებაში ქონებას ნიშნავდა. ასეთი კატეგორიის მიწები, თავის მხრივ, დავთარში არ ტარდებოდა.¹⁹ აღნიშნულ რაიონებში კი, შესაძლოა, რაიათები მემკვიდრეობით მფლობელებზე დამოკიდებულნი ყოფილიყვნენ, თუმცა ასეთი მიწების ფონდი ოსმალების მიერ ოკუპირებული ქართული ტერიტორიების უმცირესობას წარმოადგენდა. თანაც დროთა განმავლობაშიც აქაც ტიპური ოსმალური მიწაზე საკუთრების წესი მკვიდრდებოდა.

როგორც ვხედავთ, მესხეთის მიწათმოქმედი მოსახლეობის დიდი ნაწილი XVI-XVIII საუკუნეებში პირადი თავისუფლებით სარგებლობდა და „მიბმული“ იყო თიმარულ სისტემაზე. მიწის დამუშავების შემთხვევაში მათ მიერ სახელმწიფო მიწაზე მოყვანილი მოსავლის 1/5 ნაწილი სამხედრო პირებს, სიფაჰებს, ხელფასის სახით ეძლეოდა. ამავე დროს, ოსმალების ხელისუფლება „რეადას ხალხის დაფანტვას“ ანუ რეგიონიდან მასობრივ გაქცევას კრძალავდა.

1829 წელს რუსეთის არმიამ ახალციხისა და ახალქალაქის მხარეები დაიკავა. მათ ოსმალური საგადასახადო სისტემა დროებით უცვლელად დატოვეს. ჩანს, ისინი არ შეხებიან არც მიწათმოქმედთა სტატუსს. უბრალოდ, მიწების დიდი ნაწილი სახაზინო საკუთრებად გამოაცხადეს.²⁰ ადგილობრივ გამუსლიმებულ ქართულ წოდებრივ ელიტას (ბეგებს) სოციალური პრივილეგიები, გარკვეულწილად, შეუნარჩუნეს. 1870-იან წლებში კი ისინი რუსეთის

¹⁷ გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი. წ. II, გვ. 35.

¹⁸ 1728 წლის თბილისის ვილაიეთის დიდი დავთარი. წიგნი I. ოსმალური ტექსტი ქართული თარგმანით, შესავლით, გამოკვლევითა და ფაქსიმილეებით გამოსაცემად მოამზადეს აკად. ს. ჯიქიამ და პროფ. ნ. შენგელიამ. თბ. 2009, გვ. 407.

¹⁹ იხ.: მ. სვანიძე. საქართველო-ოსმალების ურთიერთობის ისტორიიდან XVI-XVII სს., გვ. 312-313.

²⁰ X. A. Вермишев. Экономический быт государственных крестьян Ахалцихского и Ахалкалакского уездов. Материалы для изучения экономического быта государственных крестьян Закавказского края. т. III. ч. II. Тифлис. 1886, გვ. 165.

თავადაზნაურობას გაუთანაბრეს.²¹

XIX საუკუნის 30-იან წლებში ოსმალეთში თიმარული სისტემა მოისპო. რაიათების ეკონომიკურ ცხოვრებაში არაფერი შეცვლილა. სახელმწიფო კონკრეტულ შემოსავალს კონკრეტული ნადელიდან მაინც იღებდა.²² 1877-1878 წლებში რუსებმა დაიკავეს ოსმალეთის შემადგენლობაში მყოფი ისტორიული სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს დიდი ნაწილი: ერუშეთი, არტაანი, კოლა, შავშეთი, აჭარა, კლარჯეთი, ამიერ და იმიერ ტაო.²³ ამ დროისათვის რუსეთის მთელი იმპერიის მასშტაბით დიდი ხნის დასრულებული იყო საგლეხო რეფორმა. ცხადია, რუსეთის ხელისუფლება ბატონყმური სისტემის არსებობას ამ მხარეებში არ დაუშვებდა. აღნიშნულ შემთხვევაშიც, რუსეთის მთავრობას აქ თითქმის არაფერი შეუცვლია. ადგილზე ბატონყმობის ლიკვიდაცია საჭირო არ გამხდარა. რუსეთის იმპერატორმა თავის სასარგებლოდ გამოიყენა ოსმალური კანონი მიწების სახელმწიფო საკუთრებაში არსებობის შესახებ და ახლად შემოერთებული ტერიტორიების მიწების ფონდი სახაზინო საკუთრებად გამოაცხადა. მოსახლეობას კი მიწის იგივე ნაკვეთები დაუტოვეს დასამუშავებლად.²⁴ საბოლოოდ, XIX საუკუნის ბოლოს ბათუმისა და ართვინის ოკრუგებში მიწათმოქმედებს საკუთრებაში გადაეცათ მიწის მცირე ნაწილი, უმეტესი ფონდისა კი ხაზინის საკუთრებად დარჩა.²⁵

საერთო ჯამში, მივიღეთ შემდეგი სურათი: საქართველოს ეკონომიკური სისტემის 1/3 ნაწილში ბატონყმობა უფრო ადრე გაუქმდა, ვიდრე, ვთქვათ, პოლონეთში (ნაპოლეონის მიერ), პრუსიასა (1806 წ.) და რუსეთში (1861 წ.); ეს ფაქტი, თავისთავად, ძალზედ სიმპტომატურია.

²¹ შ. ლომსაძე. სამცხე-საათაბაგო . . ., გვ. 445.

²² მ. სვანიძე. თურქეთის ისტორია (1299-2000), გვ. 290.

²³ საქართველოს ისტორია. XIX საუკუნე, გვ. 187-191.

²⁴ ა. ბენდიანიშვილი, ა. დაუშვილი, მ. სამსონაძე, ხ. ქოქრაშვილი, დ. ჭუმბურიძე, ო. ჯანელიძე. რუსეთის კოლონიალიზმი საქართველოში. თბ. 2008, გვ. 169.

²⁵ ა. ბენდიანიშვილი, ა. დაუშვილი, მ. სამსონაძე, ხ. ქოქრაშვილი, დ. ჭუმბურიძე, ო. ჯანელიძე. რუსეთის კოლონიალიზმი საქართველოში, გვ. 170.

Tedo Dundua, Apollon Tabuashvili

**EMANCIPATION OF THE SERFS IN THE SOUTHERN
AND SOUTH-WESTERN GEORGIA
(CHILDIR VILAYET)**

Summary

In the glorious days of Byzantium, Emperor Heraclius divided Western part of Anatolia into four themes, each under a *strategos*. Large numbers of soldiers were settled there, receiving inalienable grants of land on condition of hereditary military service. This new arrangement laid the foundation for well-trained native army, consisting of farmer-soldiers' light infantry.

Not exactly the same, but still, there was regular militia in the Ottoman Empire composed of men who were allotted land by the Sultan in exchange for obligation to do military service whenever required. Actually, personally not these warriors, the *sipahis*, but free peasants, the *rayats*, were cultivating state land under formers' supervision. Such a land, which could be hereditary, was known as *timar*. Larger land, known as *ziamet*, meant higher position for sipahi in the army, with greater obligations to provide his equipment.

That is how, partly, the Ottoman army was organized.

Towards the end of the 16th c. Southern and South-Western Georgia became part of the Ottoman Empire. Was the Ottoman military pattern used in Georgia with the Georgian feudals converting themselves into timariots and zaims, and the Georgian serfs – gaining freedom and becoming the rayats?!

Yes, it was. “Book of the Incomes of Childir Vilayet (Southern and South-Western Georgia)” (the 16th c.) contributes as main source for history of Georgia under the Ottomans. And it shows rayats moving freely from one timar to another, and even threatened to be left without job if not cultivating prescribed land.

In the 19th c. Southern and South-Western sites gradually joined the rest of Georgia now being subject of the Russian Empire. And the Russians did not bother themselves by abolishment of serfdom in this newly acquired regions because it had been already abolished there long times ago.

Poland had Napoleon to set the serfs free; Prussians did it in 1806, Russians – in 1861. For the third part of Georgia the picture seems to be more progressive with serfdom being abolished in the 16th c.